

O'SMIRLIK DAVRIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA MULOQOTNING O'RNI

Raximova E'tibor Rustamovna

Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada o'smirlik davrida shaxslararo munosabatlar tizimiga muloqotning ta'sirini o'rganishga e'tibor qaratiladi. Unda o'smir shaxslararo munosabatlarning tizimining o'ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, mexanizmlari borasidagi fikrlar bayon qilingan. Ayniqsa, o'smir shaxsida samarali muloqotining rivojlanishi ularda shaxslararo munosabatlarni tarkib toptiruvchi omil ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: o'smir shaxsi, muloqot, muomala, shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy munosabatlar, kechinmalar, inqirozlar, hissiy beqarorlik, ziddiyatlilik, o'zini o'zi baholash.

РОЛЬ ОБЩЕНИЯ В СИСТЕМЕ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация. В статье основное внимание уделяется изучению влияния общения на систему межличностных отношений в подростковом возрасте. В ней изложены мнения об особенностях, закономерностях, механизмах системы межличностных отношений подростка. В частности, показано, что развитие эффективного общения в личности подростка является фактором, формирующим у них межличностные отношения.

Ключевые слова: личность подростка, общение, взаимодействие, межличностные отношения, социальные отношения, переживания, кризисы, эмоциональная нестабильность, конфликтность, самооценка.

THE ROLE OF COMMUNICATION IN THE SYSTEM OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN ADOLESCENCE

Abstract. The article focuses on studying the influence of communication on the system of interpersonal relationships in adolescence. In it, opinions are expressed about the peculiarities, regularities, and mechanisms of the system of adolescent interpersonal relations. In particular, it is shown that the development of effective communication in the personality of an adolescent is a factor that forms interpersonal relationships in them.

Keywords: adolescent personality, communication, interaction, interpersonal relationships, social relations, experiences, crises, emotional instability, conflict, self-esteem.

Ma'lumki, inson har qanday yoshda ham jamiyatsiz, insonlar bilan muloqotsiz yashay olmaydi. Insonlar o'zlarini o'rab turgan dunyo bilan o'zaro munosabatlari butun bir munosabatlar tizimiga aylanadi. Ularning aks ettirish shaxslararo munosabatlar hisoblanadi.

S.L. Rubinshteyn ta'biri bilan aytganda,... "inson hayotining dastlabki shartlaridan eng birinchisi - bu boshqa insondir. Boshqa odamga, insonlarga munosabat shaxs hayotining asosiy to'qimasini, uning o'zagini tashkil etadi. Kishining "yuragi" uning boshqa kishilarga bo'lgan munosabatidan iborat bo'lib, uning psixik, ichki hayotining asosiy mazmunini ular bilan bog'langandir. O'zgaga bo'lgan munosabat shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanishi markazi bo'lib, ko'p jihatdan insonning axloqiy qadriyatini belgilaydi" [1].

Pedagogika va psixologiyada shaxslararo munosabatlarni o'rnatish olish muhim masala, shuningdek, samarali shaxslararo munosabatlarni amalga oshira oladigan va turli ijtimoiy rollarni o'zlashtira oladigan, empatiya va refleksiyaga qodir bo'lgan shaxslarni tarbiyalash jarayonidir. Shunday qilib, shaxslararo munosabatlarni o'rganish masalasi pedagogika va psixologiyaning dolzarb va muhim masalasidir. Ayniqsa, bu muammo ilmiy asarlarda bolalar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarni qurish misolida ko'p ko'tariladi. Jumladan, bu muammo bilan A.S. Makarenko, Ya.K. Kolomenskiy, B.N. Volkov, A.N. Leontev, Yu.P. Platonov, G.M. Andreyeva, I.S. Kon va boshqa pedagog va psixologlar o'z asarlarida shug'ullanganlar.

Ta'kidlash joizki, jamoada shaxslararo munosabatlarning rivojlanishi muloqot jarayonida shakllanadi. Aynan u har bir bola shaxsining uyg'un rivojlanishining muhim va ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, bolalar psixikasining alohida psixik funksiyalari va jarayonlarini shakllantiradi.

Shaxslararo munosabatlar tizimidagi har bir shaxs o'zini faqat bir voqelikda, "shu yerda va hozir", boshqa shaxslar bilan munosabatlar tizimida anglaydi. Biroq, bunday munosabatlarning mazmuni ijtimoiy munosabatlarning biron-bir turida namoyon bo'ladi. Natijada shaxslararo munosabatlar ijtimoiy faoliyatning u yoki bu turi bilan belgilanadi. Qisman shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy determinatsiyalanganligini rolli pozisiyalarni tahlil qilish orqali aniqlash mumkin [2].

Har kimning shaxslararo munosabatlarni qanday qurishi sotsiumdagi yoki alohida jamoadagi o'rnini belgilaydi. Bu qanchalik muvaffaqiyatli amalga oshirilsa, inson jamiyatda shunchalik muhim o'rin egallaydi hamda unda yetakchilik fazilatlarini rivojlanadi. Shu bilan birga, muvaffaqiyat har bir kishiga o'zidan, muloqotdan qoniqish hissini beradi, shuningdek, hissiy farovonlikni yaratadi.

Shaxslararo munosabatlar - bu insonlar o'rtasida har kuni muloqot jarayonida, shu jumladan bilvosita ravishda yuzaga keladigan bevosita aloqalar va munosabatlardir. Shaxslararo munosabatlarni yo'lga qo'yishdagi muvaffaqiyat ularning uyg'unligida namoyon bo'ladi. Biror jamoa a'zolari o'rtasidagi munosabatlar garmonik yoki disgarmonik bo'lishi mumkin. Shaxslararo munosabatlar uyg'unligi munosabatlardan o'zaro qoniqish, doimiy muloqot, ochiqlik, aloqa, bir-biriga munosabat, sherigining farovonligi haqida g'amxo'rlik qilish, har qanday manipulyativ nazoratdan va undan ustunlikka intilishdan voz kechish, o'z-o'zini

baholaydigan aloqaga kirishishni anglatadi [3]. Shunga ko‘ra, shaxslararo munosabatlarning nomutanosibligini tushunishning yo‘qligi, aloqa va yopiqlikning mavjudligi, muloqot qilishni hamda muloqotga kirishishni istamaslikda namoyon bo‘ladi.

O‘smirlik davri ontogenez bosqichi bo‘lib, inson hayotining jinsiy yetilishdan voyaga yetguncha bo‘lgan o‘tish davri hisoblanadi va inqirozli yoshlar qatoriga kiradi. Zamonaviy yosh davrlashtirishda o‘smirlik davri 11-12 yoshdan 15-16 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Barchamizga ma‘lumki, o‘smirlik davri murakkab davrga to‘g‘ri keladi. Shuningdek, o‘smir ulg‘ayish jarayonini boshdan kechiradi, hayotiy tajriba orttiradi hamda bir qator qiyinchiliklarga duch keladi. Voyaga yetish yo‘lida yuzaga keladigan qiyinchiliklar: kechinmalar, inqirozlar, hissiy beqarorlik, ziddiyatlilik va boshqalar hammasini kuchaytiradi. Aynan shu yoshda bolalar o‘z xatti-harakatlarini, boshqalarning harakatlarini tahlil qila boshlaydilar, shuningdek, o‘zlariga ham tashqi, ham ichki baho bera boshlaydilar. O‘smirlik davrining aynan shu o‘ziga xos xususiyatlari yuqori darajadagi xavotir va qo‘rquvni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa ko‘pincha o‘z qobig‘iga o‘ralib qolishga, tushunilmaslik yoki qoralanishdan qo‘rqishga olib keladi.

Psixologiya fanida o‘smirlarning psixologik xususiyatlari to‘g‘risida ko‘plab faktik materiallar olingan. Unga ko‘ra, o‘smirlarning ehtiyojlari, ideallari, qiziqishlari, iroda xususiyatlari, axloqiy tasavvurlari, ular faoliyatining motivlari, ularning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillarning xilma-xilligi (G.S. Abramova, L.I. Bojovich, L.S. Vigotskiy, I.V. Dubrovina, I.S. Kon, S.V. Krivsova, B.V. Kaygorodov, A.M. Prixojan, D.B. Elkonin va boshqalar) ga bag‘ishlangan tadqiqotlar olib borilgan [4] V.Shternning fikricha, har bir o‘smirda muhimlik va tan olinishga intilish mavjud bo‘lib, buning natijasida unda oila, maktab va obro‘li shaxslar bilan qarama-qarshilik orqali o‘z ahamiyatini isbotlash ehtiyoji ifodalanadi. K. Groosning fikriga ko‘ra, o‘smirlarda “kurashga jalb qilish” ifodalangan bo‘lib, u janjalkashlik, tengdoshlari bilan raqobatlashishga intilish, qarama-qarshilik va radikalizmida namoyon bo‘ladi [4]. Bu kichik o‘smirlik davri deb ataladigan birinchi davridayoq namoyon bo‘ladi.

Jumladan, 11 yoshdan boshlab, do‘st tanlash, ta’limdagi muammolar, o‘smirning umuman ota-onasining kutganlariga mos kelmasligi bilan bog‘liq nizolar boshlanadi [5]. Sh. Byullerning ta’kidlashicha, o‘smirlik davrida jinsiy funksiyalarning yetilishi va jinsiy identifikatsiya muhim ahamiyatga ega. Olimning fikriga ko‘ra, o‘smirlik davri yoshlik davrining salbiy bosqichi bo‘lib, unga xavotirlanish, asabiylashish, tajovuzkorlik, maqsadsiz isyon, tegishli jismoniy va ruhiy imkoniyatlar bilan mustahkamlanmagan mustaqillikka intilish xosdir [4].

D.B. Elkonin konsepsiyasiga ko‘ra, o‘smirlik yoshi oldingi davrning yetakchi faoliyatidan kelib chiqadigan yangi hosilalar bilan bog‘liq. O‘quv faoliyati dunyoga yo‘nalganlikdan o‘z-o‘ziga yo‘nalganlikka “burilish” yasaydi. Olimning fikricha, o‘smirlik davridagi markaziy yangilik - bu kattalik hissining paydo bo‘lishidir. Buning natijasida o‘smirlik yoshidagi bola o‘zini kattalardek his qila boshlaydi, o‘zining bolalarga mansubligini

rad etadi, o'zining kattaligi va mustaqillik huquqini tan olishni talab qiladi. Ammo o'smirning katta bo'lishga intilishi kattalar majburiyatlarini emas, balki ko'proq huquqlarini olish bilan bog'liq bo'lganligi sababli, unda bu ehtiyojni qondira olmaslik hissi paydo bo'ladi. Bu esa ushbu yosh davrining tanqidiy namoyon bo'lishiga olib keladi [5].

Ye.A. Levanovning fikricha, o'smirlik davrida shaxsning rivojlanishi uchun tengdoshlar jamoasi va jamoatchilik fikri katta ahamiyatga ega bo'lib, bu tajriba tufayli o'smirda jamoaviy munosabatlarning ahamiyatini tushunish, o'rtoqlarining munosabati, ularni baholash ortadi [4].

Tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlar sohasidagi har qanday buzilish keskin ta'sirlanadi. V.V. Stolinning ta'kidlashicha, o'smir shaxsining shakllanishida sosiumda o'z o'rnini o'zi baholash asosiy rollardan birini o'ynaydi. U ko'p jihatdan ijtimoiy moslashuv va moslashmaslik holatlarini belgilaydi, xulq-atvor va faoliyatning boshqaruvchisi hisoblanadi [6].

O'smirlik davrida xavotirlanish o'zining layoqatsizligi namoyon bo'lishidan qo'rquvga sabab bo'ladi (men qila olmayman, uddalay olmayman). Shu bilan birga, bunday layoqatsizlik "hammaning oldida" ommaviy ravishda namoyon bo'ladi, degan fikrlar tez-tez uchraydi.

O'smirlarga senzitivlik yoki yuqori sezuvchanlik ham xos. Sezgirlik darajasi individualdir.

Ko'pincha o'smir hayotni xavf-xatar va tashvishlarga to'la vaqt sifatida qabul qiladi. Shuningdek, o'smirning xavotirlanishi va ishonchsizligi o'ziga bo'lgan ishonchni, o'ziga bo'lgan bahoni sezilarli darajada pasaytiradi. Ko'pincha o'smirlarga gumonsirash, keyin esa boshqalarga shubha bilan qarash va ishonmaslik va natijada odamovilik, yolg'izlik xosdir.

O'smir hayotining barcha salbiy omillari rivojlanishining tabiiy natijasi aniq tajovuzkorlik bo'lib, u ushbu yosh guruhiga xos bo'lgan hissiy portlashlar bilan mustahkamlanadi. O'smir namoyon qiladigan agressiya himoya reaksiyasi bo'lib, uning yordamida u qo'rquvni, o'ziga bo'lgan ishonchsizlikni, atrofdagilarga nisbatan yashirin xafagarchilikni yashirishga harakat qiladi.

Shunday qilib, kichik o'smirlik yoshi bolalarning mustaqil bo'lish istagi tufayli kattalar bilan ziddiyatlarning paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, o'smirlik maksimalizmi, egosentrizm paydo bo'ladi. Kichik o'smirlik davrida ishonchsizlik, tajovuzkorlik, yuqori xavotirlanish hissi mavjud bo'lib, bu nafaqat bola shaxsining shakllanishiga, balki tengdoshlari va kattalar, shu jumladan ota-onalar o'rtasida ijtimoiylashuv jarayoniga va shaxslararo munosabatlarni o'rnatishga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. O'smirlik davri - shaxsning uzluksiz shakllanish davri bo'lib, u insonning o'zi, dunyo, umume'tirof etilgan me'yorlar haqida tasavvurga ega bo'lishiga asos bo'ladi.

Bolalar jamoasida shaxslararo munosabatlarni qurish bola yashayotgan oilaning ijtimoiy mavqeiga, uning jismoniy va ruhiy salomatligiga, garmonik yoki disgarmonik rivojlanishiga, lekin, albatta, ma'lum bir yosh guruhiga bog'liq.

Hech kimga sir emaski, ko'pincha qizlar balog'atga yetish jarayonini tezroq bosib o'tadilar, ko'pincha sinfda qizlar o'g'il bolalarga qaraganda kattaroq ko'rinadilar. Bu qizning munosabatlarni qanday qurishga intilishiga ham ta'sir qiladi. Ular kattalar bilan muloqot

qilishga harakat qilishadi, o‘zlarini qiz emas, to‘laqonli qiz deb his qilishadi. Shuning uchun ko‘pincha aynan qizlar o‘zlarini va o‘z imkoniyatlarini yetarlicha baholamaydilar, o‘zlarining kattaligi va o‘ziga xosligini ko‘rsatish uchun katta yoshdagi o‘smirlar bilan shubhali tanishlar orttiradilar. Biroq, shunga qaramay, o‘g‘il bolalarga ham xulq-atvordagi jiddiy o‘zgarishlar xosdir. Jumladan, jamoada obro‘li bo‘lish ehtiyoji kuchliroq bo‘ladi, ko‘proq mustaqil bo‘lishni xohlaydi, faoliyatning motivasion-predmetli va ehtiyojli sohalari o‘rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Bunday ziddiyat o‘quv faoliyatining paydo bo‘lgan torligi tufayli yuzaga keladi. Shuningdek, o‘g‘il bolalar tengdoshlarining fikri ular uchun muhimroq ekanligini tobora chuqurroq anglaydilar. Jumladan, agar ilgari jismoniy tarbiya darsi shunchaki o‘yin bo‘lgan bo‘lsa, hozir deyarli barcha kichik o‘smirlar loyga yuz tuban tushmaslikka, muvaffaqiyatli va zaif bo‘lmagan ko‘rinishga intiladilar. O‘g‘il bolalarga o‘smirlik maksimalizmi xos: noyob va aslida g‘ayritabiiy narsa qilish istagi juda kuchayadi. Kino, kitob va komediya asarlardagi romantik qahramonlarga taqlid qilmoqchi bo‘lgan, o‘ylamay-netmay qiliqlar, ekstremal ishlar qilgan o‘smir o‘g‘il bolalar orasida fojiali o‘limlar soni buning isbotidir. Ya‘ni, o‘g‘il bolalar yetakchi, qahramon pozitsiyasi uchun o‘zini himoya qilish instinktini his qilmaydilar, ko‘pincha ekstremal harakat orqali yetakchi o‘rinni egallash va afsonaga aylanish uchun o‘z hayotlarini jiddiy xavf ostiga qo‘yadilar.

Shuni ta’kidlash kerakki, o‘smir qizlar kichik o‘smirlik davrida hissiy jihatdan beqaror bo‘ladilar. Ularga hissiy portlashlar, ota-onalar, oilaning katta a’zolari, boshqa o‘smirlar bilan tez-tez asossiz nizolar va umuman olganda, odatiy vaziyatlarda notanish odamlar bilan ziddiyatning paydo bo‘lishi xosdir. Biroq, o‘smir o‘g‘il bolalarda emosionallikning yo‘qligi haqida gapirib bo‘lmaydi. U ham mavjud, lekin odatda kamroq darajada. Albatta, bu xususiyat o‘smirning shaxsiy xususiyatlariga ham bog‘liq.

Shuni aytish kerakki, o‘ziga noadekvat va ortiqcha baho berish, egosentrizmdan tashqari (ayniqsa, qizlarda o‘z tashqi ko‘rinishiga nisbatan, o‘z go‘zalligini anglash va gullab-yashnashning boshlanishi namoyon bo‘ladi), bir qator o‘smirlarda kichik o‘smirlik davridayoq pessimizm, tushkunlik va passivlikning o‘sishi ham kuzatilishi mumkin. Bu nafaqat bu davrda tengdoshlariga nisbatan o‘sishtan to‘xtashi mumkin bo‘lgan o‘g‘il bolalarda, balki yuqori sinflardagi qarama-qarshi jinsdagi maktab o‘quvchilariga allaqachon e’tibor qaratayotgan qizlarda ham kuzatilishi mumkin. Shuning uchun bunday xususiyat ham ko‘proq o‘g‘il yoki qiz bolalarga xos bo‘lgan shaxslararo munosabatlar turiga ta’sir qiladi.

Shunday qilib, shaxslararo munosabatlarni qurish yoshga, jinsga, shuningdek, yosh guruhiga eng xos bo‘lgan yosh xususiyatlariga bevosita bog‘liq. Shunday qilib, Ya.L.Kolominskiy o‘smirlar o‘rtasidagi shaxslararo munosabatlarning bir necha turlarini ajratib ko‘rsatadi:

- passiv-ijobiy munosabat. Munosabatlarning bunday turini jamoada neytral pozitsiyani tanlaydigan xotirjam va ko‘pincha passiv bolalar tanlaydilar. Albatta, bunday tip qizlarga ham, o‘g‘il bolalarga ham xos bo‘ladi. Biroq, kichik o‘smirlik davri haqida fikr yuritadigan bo‘lsak, ko‘pincha zamonaviy o‘g‘il bolalar xotirjamroq va neytral tomonni tanlaydilar hamda bu

yoshda ular rozi bo‘lishlari va ba‘zan boshqa odam foydasiga yon berishlari mumkin. Ko‘pincha o‘g‘il bolalar bu yoshda his-tuyg‘ularni namoyon qilish uchun tengdoshlarining kechinmalariga chuqurroq kirishni unchalik xohlamaydilar.

- egoistik munosabatlar. Bunda o‘smir barcha muammoli vaziyatlarni faqat o‘z foydasiga hal qiladi. Bunday tip qizlarga xosdir, chunki bu yoshda emosionallik o‘g‘il bolalarga nisbatan yuqori bo‘ladi, mag‘lubiyat juda og‘riqli kechadi.

- raqobatchilik munosabatlari. Bunday turdagi munosabatlarda o‘smir mojaroga aralashadi, vaziyatga chuqurroq kirib boradi, o‘zining ustunligini, mojaro yoki biror bahsli vaziyatni hal qilishdagi ahamiyatini namoyish etadi. Raqobatli munosabatlar ko‘proq jamoada o‘z o‘rnini egallashni, o‘zining munosabati va ustunligini ko‘rsatish imkoniyatini qo‘ldan boy bermaslikni xohlaydigan o‘g‘il bolalarga xosdir. Erkaklarning bunday yetakchilik fazilatlarini ko‘pincha kichik o‘smirlik davridan boshlab namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, bu yoshda muloqot doirasi kengayadi, ko‘pincha o‘g‘il bolalar sport to‘garaklariga qatnashadilar, u yerda sportdagi munosabatlarning bunday turini tez-tez kuzatish mumkin.

- munosabatlarning shaxsiy turi. Ushbu turdagi munosabatlarda o‘smir tengdoshiga ochiqdan-ochiq qiziqish bildiradi, uning hayotiga va hissiy hamda amaliy jihatdan ahamiyatli lahzalarga jalb qilinadi. Bunday munosabatga ega bo‘lgan o‘smirning do‘st tanlashi hech qanday shubha va xafachilik tug‘dirmaydi. Ba‘zan bolalar o‘z faoliyatlari natijalarini ochiqchasiga taqqoslaydilar, biroq do‘st va ittifoqchi sifatida tanlangan tengdoshlarining shaxsiy sifatlariga tegmaydilar.

Bunday tip o‘smir qizlarga ham, o‘g‘il bolalarga ham xos bo‘lishi mumkin. Ko‘pincha bunday bolalar qabul qilingan, shuningdek, xarakteri bo‘yicha kuchliroq sinfdoshlari tomonidan tanlangan va tan olingan bolalar qatoriga kiritiladi. Bunday vaziyatda o‘g‘il bolalar jamoasi ko‘pincha qizlar jamoasiga qaraganda xotirjamroq, ba‘zan sinfga yangi kelganlarni qabul qiladi. Bunday holda ayollar jamoasi yangi kelganlarni qabul qilish va ular bilan qiziqish, yangi o‘zaro munosabatlar o‘rnatishdan ko‘ra, ko‘proq raqobatbardosh munosabatlarni tanlaydi.

- munosabatlarning beqaror turi. Ushbu turdagi munosabatlarda barqaror va aniq xatti-harakatlar strategiyasi mavjud emas. Shunday qilib, oxirgi tur turli xil strategiyalarni o‘z ichiga olishi mumkin: raqobatbardosh, ba‘zan shaxsiy va boshqalar. Biroq, bu turda hissiy ishtirok mavjud. Ushbu tur aynan o‘smirlarga xos, chunki ular ko‘pincha tengdoshlariga bo‘lgan munosabatlarini o‘zgartiradilar. Dastlab boshqa odam bilan aloqa qilmasliklari, keyin esa qiziqishlari va his-tuyg‘ularini namoyon qilishlari mumkin. Ba‘zida hatto dastlab asabiylashgan tengdoshlar keyinchalik, aynan o‘smirlik davrida yaqin do‘stlarga aylanishlari mumkin [7].

Shunday qilib, o‘smirlar o‘rtasidagi shaxslararo munosabatlar namoyon bo‘lishining o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: shaxslararo munosabatlarni qurishda biron bir strategiyaning yo‘qligi, ko‘pincha bu o‘smirning u yoki bu odam bilan o‘ynashi mumkin bo‘lgan qandaydir rol, o‘smirning muloqotga ham hissiy, ham amaliy jihatdan jalb qilinishi, muntazam ziddiyatlar, chunki ko‘pchilik bu yoshda jamoada yetakchi mavqega intilishadi. Ayniqsa, uni tajovuzkorona yutib olishadi, muloqotda xudbinlik, ko‘pincha egosentrizm,

jamiyatda o‘smirga e’tibor qaratish muhimligi, ba’zan esa ba’zi passivlik, hatto jamoada kim borligiga befarqlik, chunki o‘smir jamoa ishlariga jalb qilinishni istamaydi, natijada yopiq bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Почебут Л.Г., Чикер В.А. Организационная социальная психология. Учебное пособие. - СПб.: Изд-во «Речь», 2000. - 298 с.
2. Речицкая Е.Г. Специальная психология и коррекционная педагогика: межличностные отношения школьников: учебное пособие вузов / Е.Г. Речицкая, Ю.В. Гайдова. - 2-е изд., перераб., доп. - М.:Юрайт, 2022. - 138 с.
3. Бережная А.М., Лукьяненко Е.С. Проблема межличностных отношений младших школьников со сверстниками // Педагогические науки. - 2016. №11. - С. 61-70.
4. Емельянова И.Г. Особенности межличностных отношений современных младших школьников // журнал Современные тенденции развития науки и технологий. 2015. №7-10. С. 35-38.
5. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Самара: Питер, - 2009. - 400с.
6. Кон И.С. Психология ранней юности. - М.: Просвещение, 1989. - 256 с.
7. Слестёнина, В.А. Психология: учебник и практикум для академического бакалавриата/ под общ. ред. В.А. Слестёнина, А.С. Обухова. - М.: Издательство Юрайт, 2015. - 395 с.